

המגבש המשולב של העברית: בחינות של צורה ושל משמעות

שלמה מורג

ברגשות של כאב אני מקדיש מאמר זה לזכרו של אליעזר רובינשטיין, סוגיות של תורת המשמעויות היו, כידוע, במרכז עיסוקו המדעי. אליעזר ז"ל היה תלמידי בשנותיה הראשונות של אוניברסיטת תל-אביב, ולבד משעות הלימוד, עשינו יחד שעות של שיחות על ענייני מדע ועל הוויות העולם. נתהוו בינינו קשרים אמיצים של ידידות ורעות, שלא פגה עצמתן במרוצת השנים. עד מה צר לנו על שאליעזר נלקח מאתנו והוא במלוא תנופת עבודתו.

תוכן המאמר

0. דברי הקדמה

1. המישור הסינכרוני

1.1. הצורה. (א) תחום ההגייה. (ב) תחום התצורה. (ג) תחום התחביר. 1.1.1 תצורת היסודות ומסורתיה החיות של העברית.

1.2 המשמעות. 1.2.1 אחדות ושוני בתחומיה של עדה. 1.2.1.1 הבחינה הגיאוגרפית. 1.2.1.2 הבחינה החברתית. 1.2.1.2.1 רבדים חברתיים. 1.2.1.2.2 הבחינה הסוציולינגוויסטית: נסיבות הדיבור. 1.2.2 היסודות העבריים ולשונות הדיבור. 1.2.2.1 ההיתוך. 1.2.2.2 בין עברית לערבית. 1.2.2.3 צמדי מלים. 1.2.3 קווי הקבלה בין מגבשים משולבים שונים.

2. המישור הדיאכרוני

2.1 הצורה. 2.1.1 יסודות שאין בהם שינויי תצורה. 2.1.2 שינויים או חידושים בתצורה. 2.1.2.1 חידושי תצורה, שאין בהם סטייה מכללי המגבש הקלאסי. 2.1.2.2 שינויי תצורה שיש בהם סטייה מן המגבש הקלאסי. 2.1.2.2.1 הרכבים. 2.1.2.2.2 מטאנליזה. 2.1.2.2.3 אקרופוניה. 2.1.2.2.4 עיוות 2.1.3 שינוי המעמד הדקדוקי.

2.2 המשמעות. 2.2.1 המשמעות הבסיסית והרחבתה. 2.2.1.1 קיום המשמעות הבסיסית לבדה. 2.2.1.2 משמעויות נוספות בצד המשמעות הבסיסית. 2.2.1.3 היעלמות המשמעות הבסיסית. 2.2.1.4 המעבר מתחום המורשת היהודית אל התחום הסמנטי הכללי. 2.2.2.2 המעתיקים הסמנטיים העיקריים. 2.2.2.2.1 המטאפורה. 2.2.2.2.2 מטונימיה. (א) מטונימיה רגילה. (ב) מטונימיה טקסטואלית. 2.2.2.2.3 מעתיקים אחרים: (א) השמט. (ב) תצלול.

3. הערות סיכום.

0. דברי הקדמה

כידוע, מרובים הם היסודות העבריים והארמיים בלשונות הדיבור של עדות ישראל, והם אחד הקווים העיקריים הקובעים את ההבחנה שבין לשונות אלה לבין לשון הסכיבה הלא-יהודית, אם לא הקו הבולט ביותר בקווים אלה.

הצעתי לקרוא לאוצר-מלים זה, שהוא גדול בכמותו ומשופע במשמעויות חדשות בשם 'המגבש המשולב' - אוצר המלים העברי המשולב בלשונות הדיבור. מבחינת מהותו ודרכי מסירתו מדור לדור הריהו שונה מן 'המגבש הקלאסי', והוא מכלול מערכות ההגייה, התצורה ואוצר המלים הנמסרות בקריאתם ובלימודם של הטקסטים הקלאסיים, המקרא, המשנה והתלמוד וחלקים אחרים מן הספרות שלאחר המקרא.¹ מחקרם של היסודות הבונים את המגבש המשולב בלשונותיהן של עדות שונות - ובעיקר בלשונות הדיבור של בני עדות שמוצאן מארצות אגן הים-התיכון והמזרח הקרוב - נעשה בשנים האחרונות נושא בעל חשיבות בחקר הלשון העברית.² יסודות עבריים אלה מציגים לפנינו מסלול מיוחד של דרכי התפתחות באוצר מלותיה של העברית³ - דרכים שהן מורכבות ורבות-עניין.

בשנים האחרונות הוחל במפעל מסורות הלשון של עדות ישראל שבאוניברסיטה העברית באיסופם של יסודות אלה, ממקורות שבעל-פה ושבכתב, ובניתוחם מבחינת הצורה והמשמעות. מטרתנו היא להניח את היסוד לעריכת מילון סינופטי ליסודות העבריים והארמיים שבלשונות היהודים.⁴

מאמר זה הוא ניסיון לגיבושה של ראייה כוללנית של היסודות העבריים הבונים את המגבשים המשולבים. במושג 'ראייה כוללנית' אני מתכוון לדרך התבוננות, הרואה יסודות אלה כמערך אחד כולל, על אף ההבדלים הקיימים בין מגבשה המשולב של עדה פלונית לזה של חברתה. לצורך גיבושה של ראייה כוללנית עלינו, ראשית, לקבוע כיצד ניתן למיין את היסודות הללו מבחינת הצורה והמשמעות; מיון זה יעלה את הבחינות השונות המתבקשות לצורך ניתוחם הבלשני.

1. לפירוט נוסף ראה מאמרי, לשון, עמ' 70-73.
2. ראה הרשימה הביבליוגרפית בסוף המאמר, ואין היא באה למצות את הנושא.
3. במאמר זה לא נעסק ביסודות הארמיים שבלשונות הדיבור, אלא פה ושם.
4. מסגרת עבודתנו מוגבלת ללשונות הדיבור של קהילות ישראל באגן הים-התיכון ובארצות המזרח הקרוב.

ההצעה המובאת כאן אינה מבקשת להיות שלמה; אין בה אלא קווי־מתאר. היא מכוונת לשמש מעין מסגרת לתכנית עבודה, לדיון, לעיונם של חוקרים ולצורך קבלת הערותיהם.⁵ למעשה, כמעט כל קטגוריה מן הקטגוריות המובאות בה היא נושא לחיבור העומד לעצמו. משום כך נקטנו לשון קצרה, אגב הרחבה מסוימת של הדיון בקטגוריות מסוימות.⁶

הבחנה ראשית הנראית לי חשובה היא העמדתם של המישור הסינכרוני והמישור הדיאכרוני – כל מישור לעצמו: התיאור והניתוח במישור הראשון מעמידים את התשתית לתיאור ולניתוח במישור האחרון.

5. ניסיון לקבוע מסגרת כוללת לדיון המדעי ביסודות העבריים שבמגבשים המשולבים נעשה בידי וקסלר, בלשנות פנים־יהודית. גישתנו שונה משלו.

6. הדוגמות לקוחות מן החומר שנאסף בתכנית המילון הסינופטי שבמפעל מסורות הלשון ומן המחקרים שנתפרסמו; הן מוגבלות ללשונות הדיבור של הקהילות שנוכרו לעיל – יסודות עבריים שבספרותן הכתובה אינם בגדר ענייננו כאן. החומר שהיה לפניי הוא מרובה מאוד, ובמסגרתו של מאמר זה לא יכולתי להשתמש אלא במעט מן המצוי בשני סוגי המקורות. לדרך ציונם של המקורות: דוגמות אשר אין לגביהן ציון ביבליוגרפי הן מן החומר שנאסף בתיקי המילון הסינופטי ממקורות שבעל־פה; הדוגמות שהובאו מחומר זה הן בעיקר מלה"ד (= לשון[ות] הדיבור) של הקהילות הבאות: סאקו (saqqiz; אזרבייג'אן הפרסית), חוביש (מערב תימן), קאבס (תוניסיה) וחלב. רוב הדוגמות המובאות מלה"ד של יהודי בכל לפי מקורות שכתב נתאשרו בבדיקה שבעל־פה.

מתבקשת כאן הערה לגבי היחס בין החומר המובא אצל צבר, אור', לבין החומר שנאסף מלה"ד של סאקו, הנמצאת באזרבייג'אן הפרסית. צבר אסף את המלים שבמאמרו מתוך גרבלי, אור' (ראה צבר, אור', עמ' 274). פרופ' גרבלי, הזכורה לברכה, לא חקרה את הלהג של סאקו (ראה במבוא לספרה); המלים שנרשמו מלהג זה מהן מאשרות את המובא במאמרו של צבר, ומהן מוסיפות עליו.

מבקש אני לומר דברי תודה לתלמידיי, עוזרי־מחקר בתכנית המחקר של המילון הסינופטי, העוסקים באיסוף החומר, רישומו ומחשובו: צביה טובי, יפה ישראלי, זוהר נדף, יעל צמה, ענת צעירי ויעל רשן. תכנית המחקר מסתייעת במענקים מטעם משרד החינוך, מכון 'משגב ירושלים' והקרן למחקר במדעי היהדות ע"ש פולה ורוד בן־גוריון (קרן פדרמן) של האוניברסיטה העברית.

1. המישור הסינכרוני

1.1 הצורה

בחינת הצורה עניינה עריכת דקדוק סינכרוני ליסודות העבריים; נושאו יהיו בעיקרם בתחומי ההגייה והתצורה.

(א) תחום ההגייה: התיאור של תחום זה יכול את מערכת ההגיים, המכפל וההטעמה.⁷

(ב) תחום התצורה: בתיאור התצורה נבקש, ראשית, להגיע, במידת האפשר, לתיאור קטגוריות צורניות במערכות השמות והפעלים. דוגמות:

(בא) בלה"ד של עדות רבות שכיחה תצורת שמות במשקל 'קטלות', כגון: עניית, עשרות, וכן שכיחה הסיומת '-ות' בשמות שמשקליהם אחרים, כגון ערבות (תימן, בבל, מרוקו ועדות הדוברות ספרדית-יהודית).⁸

(בב) בלה"ד של יהודי תימן שכיחה תצורת שמות במשקל 'קטל',⁹ כגון נגף - 'מחלה, פגם' (חוביש), טנף 'לכלוך' (חוביש), וכן שכיחה בה תצורת שמות-תואר בסיומת i (שהיא מעיקרה צורן של הקטנה בלה"ד הערבית), בעיקר בכינוי גנאי: טנפי 'מזוהם', שקמי - 'חמור, טיפש',¹⁰ צמרצי - 'עם הארץ',¹¹ ובמשמעויות קרובות: בצרי,¹² שרצי.¹³

(בג) בלה"ד של יהודי בבל שכיחה תצורה במשקל 'קטלה' (בהטעמת מלעיל), כגון התרה - 'התרת נדרים', סמכה - 'סמיכה לשחיטה', שתאכה (השתא הכא) - 'ליל הסדר'.¹⁴ לפנינו משקל ערבי הנוהג בלה"ד ודוגמה לו: šikkāxa - 'מזלג'.

משקלי 'קטלות' ('קטלות') ו'קטל' הם, כמובן, עבריים-לכל עניין ודבר; האם נראה גם בשמות שמשקליהם 'קטלי' ו'קטלה' מלים עבריות, אף-על-פי שבתצורתם

7. רצוי לתאר ראשונה את המערכת הפונולוגית שבמישור הסינכרוני (כלומר - המערכת כמות שהיא) ורק לאחר מכן לתאר אותה מבחינה דיאכרונית (כלומר: להציג את יחסה למערכת העברית שבמגבש הקלאסי של הקהילה).

8. ראה רצהבי, אוצר, עמ' כ; בר-אשר, היסודות, עמ' 179; שורצולד, תצורה, עמ' 191-192.

9. ראה רצהבי, אוצר, עמ' יט. משקל זה שכיח במסורת לשון חכמים של העדה.

10. רצהבי, מילואים, עמ' 244. לפנינו, כמובן, תוצאה של מטונימיה טקסטואלית ('שכם בן חמור'), ראה להלן, 2.2.2.2 (ב).

11. רצהבי, אוצר, עמ' 210.

12. שם, עמ' 36 (בציון: חוביש).

13. שם, עמ' 289.

14. בן-יעקב, עברית, עמ' 51, 142, 207.

ניכרת השפעתה של לה"ד? אנו נוגעים כאן בשאלת ההיתוך (1.2.2.1), וההכרעה איננה קלה. מכל מקום, הרישום במישור הסינכרוני יכול את תיאור משקלי השמות כמות שהם, וההכרעה בשאלה, האם מהותו של ההיתוך מוציאה משקל (או בניין) מתחומי העברית, תיעשה במישור הדיאכרוני.

דוגמה נוספת לצורות המצטרפות לכלל קטיגוריה היא תצורת הריבוי השמני על-דרך לשון הדיבור – תצורה הרווחת בלשונות יהודיות רבות.¹⁵ תיאור תחום התצורה יכול, כמובן, גם רישום של צורות בודדות, שאין היקרותן מצטרפת לכלל משקל שלם, כגון לְטָאָה ליד לְטָאָה (חוביש) – דתחן, כעסן.¹⁶ (ג) תחום התחביר: נביא כאן, לדוגמה, צירוף תחבירי אחד במבנה היסודות העבריים – התמורה: בְּרָכָה שוֹלְחָן – ברכת המזון' (סאקו); מְלֻאָכִים מְבֻלָּה – 'רשעים' (קאבס, נשים).

1.1.1 תצורת היסודות ומסורותיה החיות של העברית

מרבית היסודות אשר בתצורתם ניכרת הזיקה למסורותיה של העברית. דוגמה אחת מני רבות לעניין זה היא שימושן של צורות הפסק כצורת קבע בלה"ד של יהודי תימן, כגון: יְכָשְׁרוּ אֶלְרִיאה – 'מכשירים את הריאה' (חוביש), יְטְבְּלוּ אֶלְחָתָן – 'מובילים את החתן לטבילה' (שם),¹⁷ יְפָשְׁעוּ – 'משתובבים', יְשָׁלְטוּ – 'שולטים' (חוביש; כגון: 'לֹאֲכֵן לֹא תִעֲיָנֵשׁ הַפְּדָא יְשָׁלְטוּ בָּפ' – אבל אל תסתכל [לשם] פן ישלטו בך [השדים]). יְשָׁבְתוּ – 'עושים את השבת', יְקַדְּשׁוּ – 'עורכים את טקס הנישואים'.

חשיבות לעובדה, שבצורות אלה של בנייני הקל והפיעל, שהן שכיחות ביותר בלה"ד, אין מסורת תימן של לשון-חכמים נוהגת צורות הפסק כצורת קבע;¹⁸ מסורת זאת נוהגת בתצורתן לפי כללי לשון המקרא. אפשר שלפנינו כאן קו קדום של דרך תצורה, שנעלם מן המגבש הקלאסי – ממסורת הקריאה של לשון חכמים – ונשאר

15. ראה, למשל, צבר, זאכו, עמ' 211; אור', עמ' 285; בן-יעקב, עברית, עמ' יט; הנשקה, עמ' 94; בר-אשר, היסודות, עמ' 172.

16. 'לְטָאָה' במשמעות זאת מוציאה גם במקומות אחרים בתימן, ראה רצהבי, אוצר, עמ' 143 (גם: 'זנב הלטאה').

17. 'יְטְבְּלוּ' = 'יְטְבְּלוּ' בהגייה הידועה של חולם כצירי, במחוזות מסוימים של תימן. הצורות המובאות כאן נרשמו מפי יוצא חוביש; הן קיימות גם בפי יוצאי יישובים אחרים של תימן.

18. במסורת זאת מוציאה התופעה גם בקטגוריות פועליות אחרות. לסיכומן של קטגוריות אלה ראה מאמרי, תחומי מסורות, סעיף 2.1.

במגבש המשולב.¹⁹

1.2 המשמעות

במישור הסינכרוני תיקבענה משמעויותיהם של היסודות העבריים כשהם באים בהקשרים של לה"ד.

קביעה מדויקת של המשמעות, על רכיביה הסמנטיים, איננה קלה: מצד אחד יש להשוות את היסוד העברי למלים הקרובות לו והמנוגדות לו במגבש המשולב של הקהילה, ומצד שני – למלים במעמד סמנטי זה בלה"ד.

אשר לעניין הראשון, לעתים ניתן לגבש מעין תת-שדות סמנטיים במגבש המשולב הנחקר. הדברים אמורים כשמכלול הממצאים מלמד על קיומה של קבוצת מלים הקרובות זו לזו במשמעויותיהן. השתמשתי במושג 'תת-שדה' כי למעשה לפנינו קבוצה של יסודות עבריים בתוך שדה סמנטי הכולל את היסודות שבלה"ד ואת היסודות העבריים כאחד.²⁰ כך, למשל, רב הוא מספר היסודות העבריים בשדה הסמנטי הרחב של תכונות האדם – הקווים המאפיינים אותו הן מבחינה גופנית והן מבחינה רוחנית נפשית והתנהגותית; דוגמות אחדות לכך: עשו, עמלק, איוב, המן,

19. לעניין הויקה בין היסודות העבריים לבין מסורותיה של העברית ראה בראש, היסודות, עמ' 184–185; בחינות, עמ' 159 ואילך; חידושי לשון, עמ' 39; ומאמרי, המלים העבריות.

20. נעיר בקצרה, כי תפישתנו את השדות הסמנטיים היא מושגית; לפיה השדה הוא מסגרת שבה כלולות מלות הלשון הקשורות קשר מהותי למושג מסוים כגון: רצון, ידיעה, חכמה (ובתחום המוחשי: מגורים, תנועה) וכיו"ב. קשר זה מחייב שכל המלים שבמסגרת תהיינה בעלות יסוד משותף של משמעות (הרכיב הסמנטי הראשי) שיש לו שייכות למושג. חלוקת מכלול מלות הלשון לשדות סמנטיים איננה מוחלטת, וקיימות מלים, שקביעת שיוכן לשדה זה או אחר, היא בעייתית; אבל עם זאת חלקים גדולים של אוצר המלים ניתנים לקיבוץ בשדות סמנטיים.

ניתוח מערכת היחסים שבין המלים שבשדה – פירוקן לרכיבים ובידור המהות והמידה של הקישוריות הסמנטית בין מלה לחברתה (אנו משתמשים כאן, כמובן, במונח 'מלה' בהוראת 'סמנטמה' ולא במשמע 'לקסמה', שהרי לקסמה אחת עשויה לכלול סמנטמות השייכות לשדות שונים) – עשוי לברר את מהותם הממשית, הריאלית, של קווי ההבדל והשוני בין מלים אלה. בדרך זאת של ניתוח ניתן להגיע להבחנות דקות. מבין מה שנתפרסם בעברית על השדות הסמנטיים נציין את ספרו של פרופ' מ"צ קדרי, החיוב בלשון המגילות הגנוזות, ירושלים תשכ"ח. היצג וניתוח של הבחינות התאורטיות ימצא הקורא בספרה של ד"ר תמר סוברן, שדות סמנטיים – עיון בלשני-פילוסופי בקשרי משמעות, ירושלים תשנ"ד. לעניין הרכיבים הסמנטיים ראה גם הערה 98.

גְּלִית, שרץ, שטן, מלאך המוות.

לצורך ההדגמה נביא כאן תת-שדה סמנטי אחר, השכיח בלשונות הדיבור: ההקָּתֶר. ניתן להבחין בו לפחות שלושה מקטעים עיקריים: בכל אחד מהם תובאנה רק דוגמות אחדות, מעטות ביחס:

(א) כינויים למי שאינו יהודי ולמושגים בעולמו:

ערלים (ואכו), ²¹ - 'יָדִים', 'יְדוּנִים' (- 'שליטי תימן הזיידים'²²), דָּבָר, טָמֵא (ttame). תולעת (ttolacat) - בקאבס, 'לא לנו, ראש חדש' (ג'רבה).²³ כינויים בעלי ייחוד סוציולוגי נוסף: חָמִי - 'שחור עור, עבד' (חוביש), קְסוּלִים - 'בני משפחות מוסלמיות בזווית' (חוביש), כנענים - 'בני עמים שחורים',²⁴ שָפַח - 'עבד, כושי' (ג'רבה).²⁵ מְסַגֵּף - 'מסגד' (תימן);²⁶ באותה הוראה: משחית (ג'רבה),²⁷ פסול - 'נביא האסלאם' (בקהילות צפון אפריקה),²⁸ שתי וערב - 'צלב' (ואכו, ג'רבה),²⁹ פְּמָה - 'כנסייה' (איטליה).³⁰

(ב) הסתר בלשון המסחר, בין יהודים לגויים:

ivrayya - 'יהודי' (ואכו),³¹ פְּחִים (bahim) - 'כסף' (קאבס), תְּחוּת טוּעֵנִיָּה -

21. צבר, זאכו, עמ' 216, הערה 46.
22. רצהבי, אוצר, עמ' כג, ושם דוגמות נוספות.
23. הנשקה, שקיעים, עמ' 103, וראה שם להתפתחות הסמנטית.
24. רצהבי, אוצר, עמ' 134. בלה'ד של חוביש מציינת מלה זאת את העוסקים בחמש המלאכות הבזויות: סָפְרִים, מוכרי כרתי, קצבים, מקיזי דם, זמרים. ה'כנענים' הם בכלל ה'פסולים'. ועוד נעיר, כי בלה'ד של בני אוור זה נגזרה ממלה זאת צורת יחיד שתבניתה ערבית: kin^C (או kine^C).
25. הנשקה שם. צורה מחודשת, גזורה מן שִפְחָה.
26. רצהבי, אוצר, עמ' יט. לקו הצורני של העיוות ראה להלן, 2.1.2.2.4.
27. על ההתפתחות הסמנטית המעניינת שברקע שימושם של ביטויים אלה בהוראת 'גוי' ראה הנשקה, שם, עמ' 102.
28. בראשר, חידושי לשון, עמ' 45.
29. צבר, זאכו, עמ' 216; הנשקה, שם.
30. מודנה, נצרות, עמ' 33. במאמר זה מובאות דוגמות רבות למלים עבריות המשמשות לציון מושגים נוצריים.
31. צבר, זאכו, עמ' 216. המלה הרגילה ל'יהודי' היא hozāya.

רְבִיעַ', ³² tillu - 'תן לו' (ג'רבה).³³ שימוש בצורות פועליות ושמניות של הפועל דבר באופן אנטונומי - במשמע השתיקה, מצוי במרוקו³⁴ ובאיטליה.³⁵

(ג) מלות טאבו: רחיצה - 'טהרת המת', שְׂדָה - 'רוח המת' (ספרדית-יהודית),³⁶ בית החיים - 'בית עלמין'.³⁷

נדגים אף תת-שדה סמנטי נוסף, הוא הגנאי, ונייחד את ההדגמה למקטע של תת-שדה זה, שעניינו ציונם של מיעוט ידיעת תורה, בורות, בלשונם של יהודי תימן. מבין המלים המשמשות במקטע זה: אין בו ניצוץ, בור, בְּעָרִי, וְהַבּוֹר רִיק, ³⁸ חֲרָצְבוֹת, ³⁹ נע ונד בארץ, ⁴⁰ סְקָלִים (חוביש), ערבה, ⁴¹ עם הארץ, עֲמָרְצִי, שְׂרָץ, שְׂרָצִי.⁴²

כמו כן משמשות במקטע זה מלים עבריות או ארמיות כגרעינים סמנטיים של משפטים הנאמרים בלה"ד: מָא יַעְרָשׁ אַרוֹר הַמֶּן - 'אינו יודע להבדיל בין "ארור המן" ל"ברוך מרדכי"',⁴³ מָא יַעְרָשׁ חֲתָא בְרוּךְ אַתָּה - 'אינו יודע לומר אפילו "ברוך אתה"' (חוביש), מָא יַעְרָשׁ קְרִנַּת אֱלֹאֲלָף - 'אינו מכיר אפילו את קוצה של האות א' (= 'הוא עם הארץ גמור')'.⁴⁴ יהודי תימן לא חסכו, אפוא, את שבט לשונם ממי שהוא מנוער מתורה.

32. המקור: תרגום אונקלוס לכתוב 'רובץ תחת משאו' (שמ' כג, ה) - 'רביע תחת טועניה'. הצרף משמש במשא ומתן לציון רבע המחיר. ראה רצהבי, אוצר, עמ' 293.
33. במשמע: כדאי לבצע את העסקה; הנשקה, שקיעים, עמ' 103.
34. בראשר, היסודות, עמ' 175. על לשון הסתרים במרוקו ראה גם ממן, המרכיב, עמ' 199.
35. ראה מאמרי, המלים העבריות, עמ' 11 הערה 23.
36. שורצולד, טאבו, עמ' 205, 206.
37. אצל עדות רבות. ראה לעיל, 1.2.4.
38. 'והבור רק אין בו מים' (בר' לו, כד) - 'אין מים אלא תורה'.
39. מטונימה סקסטואלית (ראה להלן, 2.2.2.2 (ב)) מן 'חרצבות רשע' (יש' נח, ו). לפי רצהבי, אוצר, עמ' 104, מציינת המלה 'אדם ריק מתורה וממעשים טובים, רע ובליעיל' וכן 'סתורה פחותה וגרועה'. בראשר (בחינות, עמ' 163) מציין כי בלה"ד של יהודי חלב ובספרדית-יהודית משמשת המלה בהוראת 'דבר גרוע ונפסד'.
40. 'לפי שאין הוא מבלה עיתותיו בבית המדרש' (רצהבי, מילואים, עמ' 228).
41. למשמעויות נוספות של מלה זאת ראה להלן 2.2.2.1 (ד).
42. לשימושן של אחדות מן המלים הללו בפי נשים כלשונות של גנאי המכוונות לילדים ראה קארה, נשים, עמ' 38.
43. רצהבי, אוצר, עמ' 14.
44. רצהבי, שם.

1.2.1 אחידות ושוני בתחומיה של עדה

1.2.1.1 הבחינה הגאוגראפית

דבר שאינו צריך אמירה הוא, שלא התחומים הגאוגראפיים כשהם לעצמם הם הקובעים את מסגרות האיסוף, אלא מהותם של הלהגים היהודיים שבתוך כל חטיבה המוגדרת כעדה.

1.2.1.2 הבחינה החברתית

1.2.1.2.1 רבדים חברתיים

רבדים חברתיים שונים נבדלים במהותו של המגבש המשולב. יש יסודות שהם משותפים לכלל בני העדה; לעומתם נמצא יסודות, שבהם ישתמשו רק בני רובד מסוים, כגון תלמידי חכמים. אין צריך לומר שמידת הידע של המגבש הקלאסי קובעת צניין זה במידה מרובה.⁴⁵ לשון הנשים היא חטיבה לעצמה.⁴⁶

1.2.1.2.2 הבחינה הסוציו-לינגוויסטית: נסיבות הדיבור

דוגמה לשימושם של יסודות המשלב המגובש בנסיבות מיוחדות של דיבור הוא לשון המסחר, המשא והמתן, אשר אותה ראינו כמקטע של תת-השדה הסמנטי של ההסתר. דוגמה אחרת היא דרכי הפנייה לאדם מכובד או למי שנחשב לנחות.

נביא כאן דוגמה לפתיחת-שיח עברית במקום שאין אומרים בו ברכת שלום, בבית העלמין: תִּצְרוּ מִצָּר - תהיו שמורים (מן 'נצר') מִרְעָה; והמענה הוא: ואתה מכל צרה תִּצָּר (חוביש, תימן).

1.2.2 היסודות העבריים ולשונות הדיבור

1.2.2.1 ההיתוך

תופעת ההיתוך - הרכבת צורנים עבריים וצורנים של לה"ד (או של לשונות אחרות ששימשו בקהילה או בסביבתה) - שכיתה בכל לשונות היהודים. לדוגמה, בלה"ד של

45. להיצג של ארבעה רבדים חברתיים של דוברים אצל יהודי מרוקו ראה בראשר, היסודות, עמ'

166.

46. המחקר היחיד על חטיבה זאת בעדה מן העדות הוא קארה, נשים.

יהודי בבל: הַמִּץ - 'ברך ברכת המוציא';⁴⁴⁶ שְׁתַּךְ - 'תגג את ליל הסדר'.⁴⁷ הצורה האחרונה גזורה מן שְׁתַּאכָּה - 'ליל הסדר' ('השתא הכא'). ניתן להבחין דרגות שונות במידתו של ההיתוך:⁴⁸ מן ההיתוך הקל, שבו ניכרת תבניתו של הבסיס העברי אשר אליו לא ניתוסף צורן לועזי, כגון במלה פֶּר - 'צער' בספרדית-יהודית,⁴⁹ ועד ההיתוך העמוק, אשר בו היסוד העברי משולב שילוב מלא במערכת המורפולוגית של לה"ד, כגון בדוגמות שהובאו לעיל מלה"ד של יהודי בבל, ודוגמה נוספת לכך מתחום השם: חֲנַפִּירוֹ - 'חנפן' בספרדית-יהודית.⁵⁰

ההכרעה בשאלה, אילו מלים מהותכות יש לראות כמלים עבריות, איננה קלה. ככל הנראה לי, מלים שהן תולדת היתוך עמוק, ואשר בתצורתן קיים יסוד שהוא זר במקורו ואינו ניתן לפירוש כצורן עברי (כגון חֲנַפִּירוֹ) לא תיחשבנה כמלים עבריות; דברים אלה אמורים, כמובן, גם על פעלים הנגזרים משורשים עבריים ואשר תצורתם כתצורת פעלים מקוריים של לה"ד (פעלים אלה מרובים מאוד).

איסופן ומחקרן של המלים שהיתוכן עמוק, ייעשו במסלול נבדל ממסלול האיסוף והמחקר של היסודות העבריים. במאמר זה לא נעסוק במלים אלה. לעומת זאת, מלים שהיתוכן קל תיחשבנה כמלים עבריות. מלים במשקלי 'קִטְלִי' ו'קִטְלָה' (1.1 (ב)) תיחשבנה כמלים עבריות, אף-על-פי שתבניתן זרה במקורה, משום שכל יסודותיהן נמנים בגדר הצורנים של מגבשה הקלאסי של העברית (וראה גם בסעיף הסמוך). ולא אמרנו כאן אלא מלים אחדות בשאלת ההיתוך.

1.2.2.2 בין עברית לערבית

בעת שלה"ד קרובה לעברית, עשויות מלים מסוימות להתפרש הן כיסוד השייך ללה"ד והן כרכיב עברי. הדברים אמורים בייחוד על היסודות העבריים בלה"ד היהודיות-

446. ראה בן-יעקב, עברית, עמ' 105, ראוי להעיר כי בהקבלה מלאה נוצר פועל זה גם בלה"ד של יהודי תימן: הַמִּץ - 'ברך ברכת המוציא'.

47. בן-יעקב, שם, עמ' 207.

48. לדיון חשוב בשאלת ההיתוך ראה שורצולד, היתוך. אף-על-פי שהדיון במאמר זה נסב על הספרדית היהודית, הרי את עיקרי הדברים האמורים בו על דרגות ההיתוך ומדדיו ניתן להחיל גם על לשונות יהודיות אחרות.

49. שורצולד, היתוך, עמ' 362.

50. שורצולד, שם, עמ' 362. התאמה צורנית כמעט מלאה בלה"ד של יהודי זאכו, באותה משמעות:

ħinufkār - בסיס עברי וסימת כורדית (צבר, זאכו, עמ' 212).

העבריות. דוגמה לכך: יְתִרְשֶׁע - 'מתבטל מלימודו' (חוביש).⁵¹ במקרה זה נלמד מתצורת העבר trašša^c ומהשוואתה למגבש הקלאסי, לצורתו של בניין הַתְפַּעֵל במסורתה של העדה, שאין כאן צורה עברית.⁵² וכך הם הדברים לגבי הפועל אֶתְנַגֵּף - 'אני נמלט אל...' (חוביש); הפועל נגזר במקורו מן השורש העברי גִּי־רָאָה;⁵³ בדיקת מערכת התצורה מלמדת שהצורה היא ערבית.⁵⁴

1.2.2.3 צמדי מלים

מבין התופעות הרבות השייכות לנושא זה של היחס בין המגבש המשולב לבין לה"ד, נדגים כאן עניין נוסף. מצויים בלה"ד צרפים, אשר בהם חוברת מלה עברית למקבילתה הסמנטית בלה"ד כגון גִּי־רָאָה וצרעת - 'נגע צרעת' (בבל).⁵⁴ יש שצרף עברי חובר למלה מלה"ד שהיא קרובה לו במשמעותה. דוגמה לענין זה: תּוֹבָה חטאתי עויתי פשעתי - 'אני מודה על חטאי, שב בתשובה' (בבל).⁵⁵ אף יש שהמקבילה מלה"ד היא יסוד מגביר: בשמחה ולפְרָחָה - 'בשמחה מרובה', לגדולים לפבאר - 'הגדולים ביותר' (מרוקו).⁵⁶

1.2.3 קווי הקבלה בין מגבשים משולבים שונים

שכיחה היא היקרותו של אותו יסוד עברי בלה"ד של קהילות שונות. מבחינת היחס בין הצורה לבין המשמעות יש להבחין כאן שתי קטגוריות:

(א) שימוש של אותו יסוד באותה המשמעות בלשונות דיבור שונות:

מְטָה - 'המיטה או האלונקה שעליה נושאים את המת' - בבבל, בתמן

51. המלה נרשמה בהקשר שעניינו הוא נער שאינו רוצה ללמוד. ניתן להניח שיש לה גם הוראות אחרות. מלה"ד של אותה קהילה נרשמו גם רְשַׁע (מלעילו) - 'מעשי ילות'. השווה קארה, נשים, עמ' 143: רְשַׁע - 'ילד רע'.

52. אף בלה"ד של עאנה (עיראק) נגזרה צורה ערבית מן 'רשע': yitōša^c - 'עושה מעשי רשעות' (מפי פרופ' אבישור). לפנינו תופעה של היתוך; תצורת הבניין היא ערבית.

53. לדיון בנגזרותיו של שורש זה ראה הערה 130.

54. לא הדגמנו כאן אלא דרך אחת לבריר עבריותה של מלה. לדיון נרחב ויסודי בבחינות הכוללות של הנושא ראה ממן, המרכיב.

54א. בן-יעקב, עברית, עמ' 172. ג'ירדאם = 'צרעת' בערבית של יהודי עיראק.

55. תובה (ثوبه) = חזרה בתשובה.

56. בר-אשר, היסודות, עמ' 173.

ובמרוקו.⁵⁷

בית-החיים - 'בית עלמין' - שכיח בפי עדות רבות ובכללן: בבל,⁵⁸ תימן,⁵⁹ ג'רבה⁶⁰ ועדות דוברות ספרדית-יהודית.⁶¹
 חנוכה - גם בהוראת 'מנורת החנוכה' - בזאכו,⁶² בתימן,⁶³ באיטליה⁶⁴ ובפי עדות דוברות יהודית-ספרדית.⁶⁵
 את שימושה של אותה מלה בלשונות דיבור שונות במשמעויות קרובות אפשר להדגים בערך תְּרַצְבוֹת (1.2).
 (ב) שימוש של אותו יסוד עברי במשמעויות שונות בלה"ד של עדות שונות:
 עֲצָמוֹת - 'אדם הדבק במסרתו' - בזאכו;⁶⁶ 'רמיוה לנפטר' - בתימן;⁶⁷ 'סוג של מאכל המכיל חלקי עוף' - איטליה.⁶⁸
 ויעבור: בבבל: 'נעלם, עבר מן העולם, אבד': *ilflūs rāhat wayya^cabor* - 'הכסף נעלם';⁶⁹ בג'רבה - 'חזרה מרובה על אותו הדבר',⁷⁰
 דוגמות נוספות לקווי הקבלה פזורות בסעיפים שונים של המאמר.

57. בן-יעקב, עברית, עמ' 109; גויטיין, היסודות; רצהבי, אוצר, עמ' 155. בר-אשר, היסודות, עמ' 182 (המלה משמשת גם בהוראת לוויית המת).
 58. צורתה השכיחה של המלה בבבל היא פְּתָתִים (= פתח-חיים; בן-יעקב, עברית, עמ' 166).
 ההתפתחות הסמנטית של יסוד זה, השייך לתת-השדה של ההסתר (טאבו - ראה לעיל, 1.2), היא ברורה.
 59. קארה, נשים, עמ' 133.
 60. הנשקה, שקיעים, עמ' 89.
 61. קורא, לקסיקון, עמ' 44; ונמצא גם בצורה 'בית-החי' (שורצולד, היתוך, עמ' 361). מלה זו נמצאת גם בספרות החדשה: ראה מילון אבן-שושן בערכה.
 62. צבר, זאכו, עמ' 214.
 63. רצהבי, אוצר, עמ' 98.
 64. מודנה, היסוד העברי, עמ' 89.
 65. קורא, לקסיקון, עמ' 47.
 66. צבר, זאכו, עמ' 212. להסברה של ההתפתחות הסמנטית ראה מאמרי, המלים העבריות.
 67. מפי יוצא חוביש: מְחוּל לְעֲצָמוֹת שְׁלָה = 'במחילה מן הנפטר'.
 68. מודנה, תצורות מקבילות, עמ' 191.
 69. מפי פרופ' אבישור. השווה בן-יעקב, עברית, עמ' 53.
 70. הנשקה, שקיעים, עמ' 105; המקור: החזרה על הכתוב 'יעבר ה' על פניו ויקרא' (שמ' לד, ו) באמירת הסליחות.

במישור הסינכרוני יירשמו הממצאים המקבילים; בירור התהליכים שפעלו בהתפתחות המשמעות ייעשה במישור הדיאכרוני.⁷¹

2. המישור הדיאכרוני

2.1 הצורה

2.1.1 יסודות שאין בהם שינויי תצורה, כגון בתימן: טהור - 'כסף',⁷² כוס וכן יהודי - שתי המלים במשמעות 'עצק'.⁷³

2.1.2 שינויים או חידושים בתצורה

2.1.2.1 חידושי תצורה שאין בהם סטייה מכללי המגבש הקלאסי:⁷⁴
עזר נשים (azar našim) - 'עורת נשים' בסאקז;⁷⁵ 'רְשָׁה' - 'דרשה', 'חֶשְׁקָה' - 'התלהבות' - בתימן.⁷⁶ 'טָרוּף' 'טָרָף' באלג'יר.⁷⁷

2.1.2.2 שינוי תצורה שיש בהם סטייה מן המגבש הקלאסי

2.1.2.2.1 הרכבים: ההרכבים מהם רקעם פונולוגי ומהם תולדה של תהליכים מורפולוגיים. דוגמה בולטת לעניין זה היא srūha 'אסרו חג' - בזאכו,⁷⁸ בתימן,⁷⁹

71. בחינות של סוגיה זאת ושאלות שהן עקרוניות למחקרה הוצגו אצל מודנה, תצורות מקבילות.
72. גויטיין, היסודות, עמ' 367.
73. מלים אלה נרשמו מפי יוצא חוביש. להתפתחות הסמנטית של יהודי ראה להלן 2.2.2.2.
74. בקטגוריה זאת ייכללו חידושים שבתצורתם לפנינו חילופים בין משקלים, ומשקלים אלה מצויים כולם במגבש הקלאסי.
75. נוהגת גם הצורה azar našime, שבה נוסף צורן הריבוי הארמי על צורן הריבוי העברי (לקטגוריות השונות של ריבוי השמות העבריים באורבייג'אן ראה צבר, אור', עמ' 285).
76. במגבש המשולב של תימן מרובים מאוד חידושי התצורה. ראה רצהבי, אוצר, עמ' יט-כב.
77. בר'אשר, בחינות, עמ' 150.
78. צבר, זאכו, עמ' 21.
79. קארה, נשים, עמ' 123, הע' 31.

במרוקו (תפילאלת) ובתוניסיה.⁸⁰ דוגמות אחרות: מְהַמְרִים - 'רעל' בבבל (עאנה);⁸¹ yisrara^c (זאכו),⁸² yāšārara^c (חוביש), šrarā^c (קאבס, נשים) - 'יצר הרע'; gan^cēzen (או gin^cēzen) - 'גן עדן' (זאכו),⁸³ ššiməššlenu - 'השם יצילנו' (ג'רבה),⁸⁴ קאבס).

2.1.2.2.2 מטאנליזה: בלה"ד של יהודי תימן: מנה - 'אלמנה' - ההברה 'אל' נתפסה כצורן היידוע של הערבית.⁸⁵ בספרדית-היהודית המערבית בפי דוברים מסוימים: šon - 'עברית', מתוך 'לשון' במשמעות זאת. la נתפשה כצורן היידוע של הספרדית.⁸⁶

2.1.2.2.3 אקרופוניה: צירופם של ראשי-תיבות למלה אחת, כגון זַטַע - 'ז' טובי העיר' (חלב).⁸⁷

2.1.2.2.4 עיוות: בנימה של ולזול, בעיקר כלפי לא-יהודים: xišwa - 'מצוה של גויים' (זאכו),⁸⁸ יתְפַלְשו - 'הם (המוסלמים) מתפללים' (תימן),⁸⁹ xalab קָלַב - 'גוי שאינו מהוגן' (ג'רבה, מרוקו).⁹⁰
יש בצורות אלה, ובאחרות כדוגמתן, יסודות של להגי-סתריום.

2.1.3 שינוי המעמד הדקדוקי

בכלל קטגוריה זאת: הפיכתו של פועל לשם עצם, כגון: בזאכו - שמעתי - כינוי

80. בר-אשר, בחינות, עמ' 164.
81. מתוך 'מי המְרִים' (במ' ה, פס' יח, יט, כג, כד). הצורה נרשמה מפי פרופ' י' אבישור.
82. צבר, זאכו, עמ' 210.
83. צבר, זאכו, עמ' 211.
84. הנשקה, שקיעים, עמ' 79.
85. ראה גויטיין, היסודות, עמ' 365.
86. ראה קורא, לקסיקון, עמ' 49.
87. מפי מר אמנון שמוש.
88. צבר, זאכו, עמ' 216.
89. רצהבי, עמ' 224.
90. הנשקה, שקיעים, עמ' 103; בר-אשר, היסודות, עמ' 176.

לאשה צייתנית.⁹¹ במרוקו - וְחִנְתִּי (שמות לג, יט) - 'רחמים', תְּמַחָה - כינוי גנאי חריף לנוכרי.⁹² וכן: הפיכתו של צרף תואר-פועלי לתואר-השם, בתימן: כִּי בְּמַקְלִי - 'עני וחסר כול מנכסים, ממון ומתורה'.^{92א}

2.2 המשמעות

2.2.1 המשמעות הבסיסית והרחבתה

2.2.1.1 קיום המשמעות הבסיסית לבדה

תופעה זאת שכיחה בעיקר במלים מתחום המורשה היהודית כגון: חתן, כלה, גט, שמיטה. אבל גם במלים מסוג זה אין כל המגבשים המשולבים שווים. נסתפק בדוגמה אחת: חומש - בצורה ḥammaš - משמעה בזאכו ספר בכלל.⁹³

2.2.1.2 משמעויות נוספות בצד המשמעות הבסיסית

דוגמה אחת מני רבות: המלה עומר משמשת בקאבס, מלבד במשמעות הרגילה, 'ימי הספירה', גם בהוראות הבאות: 'מלח שנהגו להביא אותו בימי העומר לבית הכנסת (כסגולה)', 'חבל שהשתמשו בו אנשי הכפרים לצורך ספירת ימי העומר', ובמקומות מסוימים במרוקו: 'שנה עמוקה וממושכת' (כימי העומר המתמשכים).⁹⁴

2.2.1.3 היעלמות המשמעות הבסיסית

אף כאן נסתפק בדוגמה אחת: זוֹהֶמָה - 'משך זמן ההמתנה בין אכילת מאכלי בשר לבין אכילת מאכלי חלב' (זאכו).⁹⁵

91. צבר, זאכו, עמ' 212.

92. בריאשר, היסודות, עמ' 182.

92א. רצהבי, אוצר, עמ' 128. מטונימיה טקסטואלית ברורה (בר' לב, י), מפי יוצא חוביש נרשם שימושן של כי במקלי ולצדה במקלי בהקשר שעניינו הוא ביקור בבית פלוני ללא קבלת כיבוד.

93. ובדומה לכך סדור - 'ספר' בגרבה (הנשקה, שקיעים, עמ' 104).

94. ראה בריאשר, היסודות, עמ' 182.

95. ראה צבר, זאכו, עמ' 213.

2.2.1.4 המעבר מתחום המורשת היהודית אל התחום הסמנטי הכללי דוגמות למעבר זה:

(א) עמורה - 'הרס, חורבן' (סאקו: *bēli ʿamōra xirai* - 'בית נהרס').
(ב) לילית - 'נערה שובבה' (בבל).⁹⁶

(ג) בוּצָה - 'עניין קשה', 'אירוע שלילי', 'פגם' (קאבס).⁹⁷ דוגמות לשימוש המלה: *kəll hāzā būʿa* - 'בכל דבר - פגם (כינוי לאדם פסימי)'. ובפתגם: *bīn bīsaḥ wuṣabuʿōt yixrzu kəll əlbūʿōt* - 'בין פסח לשבועות קורים כל העניינים הרעים'. הרקע לפתגם ברור: אופיים של ימי הספירה.

הדרך המוצעת בזה להסבר ההתפתחות הסמנטית - בקטגוריה זאת ובמעצקים הסמנטיים בכלל, בנויה על שיטת הניתוח לרכיבים;⁹⁸ שלבי ההתפתחות המסתברים הם:

- (1) המשמעות הבסיסית: 'התנפחות, אבעבועה'.⁹⁹ ההקשר הסמנטי: ריאת הבהמה. הרכיבים הבונים את המשמעות הבסיסית בהקשרה המקורי:
(אא) תופעה פיסית המתגלה בריאה.
(אב) צד השלילה: תופעה זאת עשויה להביא לידי הטרפת הריאה.
- (2) מן המשמעות הבסיסית, הדיאכרונית, אל המשמעות הסינכרונית: ביטולו של הרכיב (אא) והרחבתו של הרכיב (אב) לציון שלילה בכלל.

2.2.2 המעצקים הסמנטיים העיקריים

2.2.2.1 המטאפורה

ניתן להשתמש בבחונים רבים לצורך סיווגן של מטאפורות.¹⁰⁰ כאן תיבדקנה המטאפורות לפי בחון אחד בלבד: היחסים בין תחום המורשת היהודית לבין התחום הסמנטי הכללי.

(א) מעבר מן התחום היהודי אל התחום הכללי: גלות עולם (*gālut-e ulām*) -

96. מפי פרופ' אבישור.

97. העיריני פרופ' משה בראשער על הצרף 'בוּצָה וְסֶרְכָא' באותה משמעות במרוקו.

98. הספרות על ניתוחן של התפתחויות סמנטיות עבריות בשיטת הרכיבים אינה מרובה. ראייה נרחבת של מושג הרכיב מוצגת בספרו של קדרי (לעיל, הערה 20). ניסיונות לניתוח מפורט יותר במאמריי: עיגונים ביחסי משמעות; מבנה שדות.

99. המלה ארמית ביטודה: 'הני תרתי בועי דסמיכי לית ליה בדיקתא' (חולין מז ע"א).

100. ראה, למשל, ספן, החלוקה, עמ' 55.

'קשיים גדולים, מצוקה גדולה' (פרס).¹⁰¹ מלאכים חבלה - 'רשעים' (קאבס; נשים).¹⁰² השווה, למשל, גם בועה (2.2.1.4).

(ב) מעבר מן התחום הכללי אל התחום היהודי: מלך - 'ראש חודש'; מְלָכִים - 'ראש חודש בן יומיים' (ג'רבה);¹⁰³ קאבס).¹⁰⁴

(ג) מעתק שחל בתחום הכללי, כלומר, שאין בסיסו הסמנטי בתחום המורשת היהודית:

מָהָה - 'צרה רעה, בני אדם שדרכם להזיק': maḥad kān yiṭfaḥ albāb min hawda almakko - 'אף אחד אינו יכול לפתוח את הדלת מחמת המכה הזאת' (חוביש).¹⁰⁵

שָׂרְפָה, בשלוש משמעויות הקרובות זו לזו ברקע התפתחותן: 'אדם זריז (או עצבני); ילד שובב; אשה תאוותנית' (תימן).¹⁰⁶

(ד) מעתק שראשיתו וסופו בתחום היהודי: עֲרְבָה¹⁰⁷ - 'אדם ריק ונעור ממצוות' (תימן, חוביש).¹⁰⁸ אפשר שיסודה גם התפתחות המשמעות בערבה החבוטה; ונוסיף שהתפתחות זאת עשויה להתפרש גם כמטונימיה סקסטואלית (2.2.2.2), מתוך זיקה לאמור בהושענות של רס"ג ליום השלישי של חג הסוכות: 'ענה ירודים ממעש ומהגיון רוח / משולים כערבה לא טעם ולא ריח'.¹⁰⁹

2.2.2.2.2 המטונימיה¹¹⁰

(א) מטונימיה רגילה: המגע בין המשמעויות, המשמעות הבסיסית והמשמעות

101. נצר, עיונים, עמ' 35. שימוש גלות בהוראת 'מצוקה' שכית.

102. למבנה התחבירי ראה 1.1 (ג).

103. הנשקה, שקיעים, עמ' 84.

104. בקאבס משמשת גם מְלָכֹת לציון ראש חודש בן יומיים.

105. ראוי להעיר שהצורה חסודה: אפשר שהיא שאולה מן העברית החדשה.

106. רצהבי, אוצר, עמ' 288.

107. את ערבה יש לראות כיסוד השייך לתחום היהודי, ולא לתחום הבוטני הכללי, והטעם מובן.

108. רצהבי (אוצר, עמ' 215) מביא מלה זאת בשתי הוראות: 'אשה עקרה'; 'אדם שאין הנאה ממנו'. והוא רואה הוראות אלה, ובצדק, כמטאפורות: הערבה אינה עושה פרי ואין בה ריח.

109. השווה לעניין זה ההתפתחות שיצרה את שימוש המלה 'דמיון' בהוראת אתרוג - אף היא מתוך זיקה להושענות של רס"ג; ראה מאמרי, המלים העבריות, עמ' 103.

110. לסיווגם של המעתיקים המטונימיים השונים ראה ספן, החלוקה, עמ' 39-43.

הנולדת, בנוי על המציאות הריאלית, כגון גֶפֶן - 'יין' (תימן), כוס - 'ערק' (חוביש), יהודי בהוראת 'ערק משובח': šammak yahūdi - 'ריחך ריח ערק' (חוביש); עפור - 'לוח השנה' (זאכו).¹¹¹

(ב) מטונימיה טקסטואלית: במונח זה אני מציין תופעה של התפתחות שהיא צמודה ביסודה לטקסט שבמקורות העבריים (והארמיים) לסוגיהם. תופעה זו שכיחה ביותר; כפי שנראה בהמשך הדברים, יש שהמטונימיה הטקסטואלית מהווה בסיס למטאפורה. דוגמות אחדות למטונימיה טקסטואלית:

(בא) המקור: המקרא.

(1) אֶלְתָּפּוּל - 'מצב של חרדה' (חלב): 'הָן פִּי (א)לְתָּפּוּל' - 'הוא נתון בחרדה קשה'.¹¹² המגע הטקסטואלי: 'תפול עליהם אימתה ופחד' (שמ' טו, טז).

(2) אלות הברית - 'שבועה חמורה, חרם גדול'.¹¹³ (תימן; דב' כט, כ).

(3) איכה - 'תשעה באב': כך, למשל, בג'רבה, בקאבס ובמקומות אחרים. מלה"ד של קאבס (נשים) נרשמו התפתחויות שונות, הבנויות כולן על איכה: -^cadmət īxa -

'ביצה הנאכלת בסעודה המפסקת', -^cām īxa - 'שנת איכה' (במשמע: הדבר לא יתקיים לעולם); -^carusət īxa - 'כלת איכה' - בשתי משמעויות: אשה שנתאלמנה ונערה, או אשה, המתקשטת ומתייפה שלא בזמן המתאים; -^cšəyət īxa - 'נערת איכה'

(ביטוי של גנאי);¹¹⁴ -^cxū īxa - 'אחי איכה' - צום י"ז בתמוז (נקרא גם -^cīxa zgzīra - 'איכה הקטנה');¹¹⁵ -^caqārəb īxa - 'עקרבי איכה' = דברים קשים במיוחד.

מבין ההתפתחויות הנוספות הקשורות לאיכה, לכתובים שבמגילה ולתשעה באב¹¹⁶ נזכיר רק את איכה עליך - לשון קללה אצל יהודי בבל,¹¹⁷ ואת

faccia di

111. צבר, זאכו, עמ' 213.

112. מפי מר אמנון שמוש. בהוראה קרובה במרוקו: 'יאוש, עצב, דממה' (ראה בר-אשר, היסודות, עמ' 179).

113. רצהבי, אוצר, עמ' 12.

114. השווה בלהג זה עצמו: šbəyət kəbbūr - 'נערת יום כיפור' (= נערה שובתת - שאינה ממלאת את תפקידה כראוי).

115. השווה xū kəbbor - 'אחיו של יום כיפור' ככינוי לצום גדליה בג'רבה (הנשקה, שקיעים, עמ' 106) ובקאבס; במרוקו: tš^cbaθ əšsgīr - תשעה באב הקטן = י"ז בתמוז (בר-אשר, היסודות, עמ' 174).

116. החומר לעניין זה בלה"ד מרובה מאוד.

117. מיכאל, מלים וביטויים, עמ' 23.

aghever - 'פנים של "אני הגבר"' (פנים עצובות) באיטליה,¹¹⁸ ובהקבלה לכך במרוקו: wezeh ixa - 'פרצוף של מגילת איכה'.¹¹⁹

(בב) הספרות שלאחר המקרא לתחומיה ולענפיה.

(1) לִילַת דּוּמָה - 'מוצאי שבת' (חוביש),¹²⁰ 'דומה' הוא המלאך הממונה על הרוחות (סנהדרין צד ע"א), ושמו ניתן לו על־סמך הכתוב בתהלים קט, ז. לפי המדרש ממונה מלאך זה על החזרת הרשעים לגיהנם במוצאי שבת.¹²¹

(2) הלל הזקן - 'אכילת "כורך"' (קאבס): klina ba' da hallel azzaqan - 'האם אכלנו כבר "כורך"?'. מטונימיה זאת הולידה בקאבס ובבבל מטאפורה: לְקַמַת הַלֵּל הַזֶּקֶן - 'אכילה גסה (= אכילת מצה ומרור בבת אחת)',¹²²

(3) שתיים-עשרה שיטה - 'גט' (חוביש), לפי שהגט נכתב ביי"ב שורות.

(4) קָרַת בצרף lham karet - 'בשר כרת' - עוון אשת איש (קאבס).

הרינו רואים, אפוא, שאחדות מדוגמות אלה מלמדות על התפתחותה של מטאפורה מתוך המטונימיה הטקסטואלית.¹²³

יש שהמטונימיה הטקסטואלית מתבטאת בבחירה של אחת מן המשמעויות המצויות בטקסטים. כך הוא הדבר, למשל, בשורש נג"ף ובנגזרותיו בלה"ד של יהודי תימן. משורש זה נגזרו מלים אחדות המשמשות במגבש המשולב;¹²⁴ בחינתה של קבוצת מלים זאת מלמדת, שהמשמעות הבסיסית היא מותו של אדם רשע: נָגַף - 'מת (רשע)'. הבחירה המתגלה כאן ביחס לכתובי המקרא היא בין שימושי נג"ף בו, שבהם הנושא הסמנטי הוא אדם רשע לבין שימוש כשנושא זה הוא ניטראלי.¹²⁵ בוודאי השפיעה על

118. מודנה, היסוד העברי, עמ' 88.

119. בר"אשר, היסודות, עמ' 173.

120. רצהבי, מילואים, עמ' 201, מביא את דומה בהוראת 'מלאך חבלה'. כינוי אחר למוצאי שבת, אף הוא תולדת מטונימיה: lēlē alyāhu hannabi - 'לילו של אליהו הנביא' (סאקו, וגם בעדות אחרות).

121. ראה תנחומא, כי תשא, לג. והשווה לעניין זה ר' מרגליות, מלאכי עליון, ירושלים, תש"ה, עמ' רכז ואילך. תודתי נתונה לפרופ' אביגדור שנאן על הפניה ביבליוגרפית זו.

122. בן־יעקב, עברית, עמ' 48, מתרגם צרף זה כ'לגימה גדולה', ולא דק.

123. לעניין הויקה שבין המטאפורה למטונימיה ראה, למשל, ספן, החלוקה, עמ' 48 ואילך.

124. הצורות משורש זה המובאות כאן לקוחות בחלקן מן רצהבי, אוצר, עמ' 179 ובחלקן מתיקי המילון הסינופטי, על סמך חקירת לה"ד של יהודי חוביש.

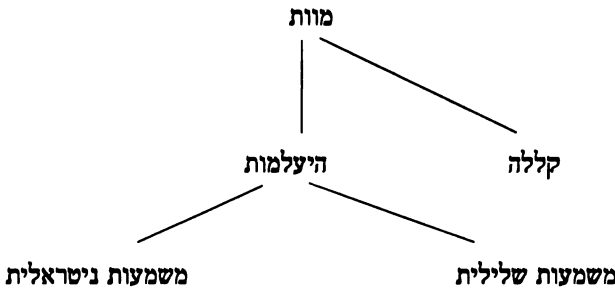
125. כלומר בין כתובים כגון 'ויגף ה' את נבל וימת' (שמ"א כה, לח) לבין כתובים כגון 'ויגף ה' את הילד...' (שמ"ב יב, טו).

בחירה זאת זיקת-ההקשר ל'מגפה'. מן המשמעות הבסיסיות נגזרו באופן מטונימי משמעויות בשני שדות:

שדה הגיבוני והקללה: נְגוּף, מְנַגֵּף - 'מנוול (= ראוי למות במגפה)';¹²⁶ נָגַף - 'מחלה, פגם'; גִּיפָה - 'קללה': 'אללה יִכְגֹּד מִן אֱלֹהֵי הַיָּמִים וְעֵינָיו וּמְרִתָּו' - 'יציל אותו ה' מן הקללה, הוא וילדיו ואשתו' (חוביש).¹²⁷

שדה ההרחקה וההיעלמות,¹²⁸ בין לגבי נושא סמנטי שלילי בין לגבי נושא סמנטי ניטראלי: נָגַף - 'סלק, הרחק (לגבי נוכרי או אויב)',¹²⁹ נָגַף - 'נעלם': wēn niggof 'לאן נעלם' (הילד; חוביש).¹³⁰

היצג גראפי של ההתפתחויות הסמנטיות:

¹²⁶. בטקסטים שנרשמו בחוביש משמשת גם נגופה בהוראת 'נושאת מחלה, מטמאת', *istalaqayn* nagufot liṭamma'ayn kull ši 'הסתלקנה, נגופות, מטמאות כל דבר (= נאמר על חתולים). שני הפעלים שבמשפט זה נגזרו משורשים עבריים, וחשודים הם על השפעת העברית של מינו. לגבי נשים נרשמה בטקסטים של חוביש גם הצורה *maxungafot* - 'נגופות' - עיוות שיש עמו לעצ.

¹²⁷. הערת ד"ר יחיאל קארה: ייתכן ש'גיפה' משקפת זיקה למלה הערבית *ḡīfe* - 'סירחון'.

¹²⁸ אין צריך לומר שניתן להגדיר שדה זה גם כמקטע של שדה התנועה.

¹²⁹. נָגַף עשויה להתפרש גם כצורה ערבית. משורש זה מצויות גם נגזרות ערביות אחרות כגון אֲתַנְנַף - 'אנני' נמלט אל... (ההקשר: אדם המטיל את עצמו למיטה מרוב עייפות). ראה גם רצהבי, אוצר, עמ' 179.

¹³⁰. קארה, נשים, עמ' 139: נָגַף - 'הסתלק' (בהקשר של נזיפה).

2.2.2.2.3 מעתקים אחרים

(א) השמט (אליפסיס): אחוזה - 'חלקת קבר' (סאקז); אוהב - 'אוהב ישראל' (בבל);¹³¹ תְּנַחֲמוּ - קיצור של 'תנוחמו מן השמים' - דבר ניחום האבלים הנוהג בעדת תימן;¹³² מְטָה - 'מיסת המת, האלונקה שבה נושאים את המת' (תימן)¹³³ בבל,¹³⁴ מרוקן;¹³⁵ ובאבד רשעים - 'קריאת שמחה על מותו של רשע' (תימן),¹³⁶ שמורה - 'מצה שמורה' (בבל)¹³⁷ ועדות אחרות).

(ב) תצלול: פיגול - 'קסן', 'אדם חסר ערך' (איטליה),¹³⁸ מתוך זיקה של תצלול ל-piccolo.

תצלול מתוך גרירה (בפתגם): *ma yiṭla^c fillil kân eṭṭir aṭṭamir* - 'מי שיוצא בלילה הוא העוף הטמא' (כלומר אדם רע, פושע; קאבס).
כאמור, שתי קטגוריות אלה הן רק אחדות מדרכי ההתפתחות הנוספות שעל חוקר תולדותיו של המגבש המשולב לעסוק בהן. בכלל דרכים אלה האטימולוגיה העממית, ההגזמה, ההמעטה, האירוניה.

3. הערת סיכום

המגבש המשולב, אוצר מלותיו נתון בשני מישורים - מישור הלשון המשאילה (העברית) ומישור הלשון השואלת (לשון הדיבור).
ניתן לתאר את תהליכי ההתפתחות של אוצר מלים זה גם מתוך העיון בסוגי התוצאות האפשריות של המגע בין הלשון המשאילה לבין הלשון השואלת. סוגים אלה

131. מיכאל, מלים וביטויים, עמ' 23.
132. רצהבי, אוצר, עמ' 182. הצורה הקצרה של דבר הניחומים נרשמה מפי יוצא חוביש: *ma hadd yqullak tanuhamu* - 'איש אינו אומר לך דברי ניחומים'.
133. גויטיין, היסודות, עמ' 269. וראוי להעיר ששימוש זה של מְטָה בהוראת 'מיסת המת' נהוג בלשון מקרא ובלשון חכמים.
134. בן-יעקב, עברית, עמ' 109.
135. בר-אשר, היסודות, עמ' 182.
136. קיצור של 'ובאבד רשעים רנה' (מש' יא, י); רצהבי, אוצר, עמ' 1.
137. בן-יעקב, עברית, עמ' 200.
138. פורטיס-זולי, עמ' 336. במשמע של 'דבר דוחה' משמשת המלה, ללא זיקה של תצלול, גם בעדות אחרות. כך, למשל, בתיטואן בהוראת 'תבשיל שאינו אכיל', וברור הקשר למשמעותה המקורית של המלה.

של תוצאות המגע הם:

(א) תופעות בתחום ההגייה והתצורה, בהעדר תופעות ילידות-מגע בתחום המשמעות;

(ב) תופעות בתחום המשמעות, אבל לא בתחום ההגייה והתצורה;

(ג) תופעות בתחומי ההגייה והתצורה מכאן והמשמעות מכאן;

(ד) העדר כל תוצאות שהן של מגע.

בעת שהמגע בתחום התצורה מגיע לידי טשטוש מוחלט של קווי התצורה של הלשון המשאילה, כגון בפעלים ששורשם עברי אבל תצורתם של לשון הדיבור היא, נפלטות המלים מן המגבש המשולב ונעשות עצם מעצמיה של הלשון השואלת (ראה לעיל, 1.2.2.1).

ולא אמרנו כאן אלא מייעוט דברים בסוגיה מורכבת ורבת-עניין.

מפתח מלים

המפתח כולל מלים עבריות ומלים אחדות שמקורן עברי. השמות מסודרים לפי סדר הא"ב והפעלים לפי סדר א"ב של השורשים.

הַמֵּץ (פועל נגזר מ'המוציא')	בְּצָרִי 2.1 (כב); 1.2 (ג)	אוהב 2.2.2.2.3 (א)
1.2.2.1	במה 1.2 (א)	אחוזה 2.2.2.2.3 (א)
השם יצילנו 2.1.2.2.1	ברוך אתה 1.2 (ג)	איוב 1.2
השתא הכא 1.2 (בג); 1.2.2.1	ברכה שולחן 1.1 (ג)	איכה 2.2.2.2.2 (בא 3)
הַתְּרָה 1.1 (בג)	גדולים 1.2.2.3	איכה עליך 2.2.2.2.2 (בא 3)
דוונים 1.2 (א)	גלות עולם 2.2.2.2.1 (א)	אין בו ניצוץ 1.2 (ג)
דיים 1.2 (א)	גְּלִית 1.2	אלות הברית 2.2.2.2.2 (בא 2)
זוהמה 2.2.1.3	גן-עדן 2.1.2.2.1	אלמנה (הגויה; מנה) 2.1.2.2.2
זָטַע 'ו' טובי העיר) 2.1.2.2.3	גפן 2.2.2.2.2 (א)	אַלְף 1.2 (ג)
חומש 2.2.1.1	זַיְפָה 2.2.2.2.2.2 (כב)	אני הגבר 2.2.2.2.2 (בא 3)
חסאתי עייתי פשעתי 1.2.2.3	דָּבָר 1.2 (א)	אסרו חג 2.1.2.2.1
תָּמִי 1.2 (א)	דְּבַר 1.2 (כב 1)	ארור המן 1.2 (ג)
חנוכה 1.2.3 (א)	דוֹמָה 2.2.2.2.2 (כב 1)	ובאבוד 2.2.2.2.3 (א)
חַנּוּנְיָ 2.1.3	דְּרָשָׁה 2.1.2.1	בוֹצָה 2.2.2.2.1 (ג); 2.2.1.4
תְּפִירָו 1.2.2.1	הלל חוקן 2.2.2.2.2 (כב 2)	בור 1.2 (ג)
תְּרַצְבוֹת 1.2 (ג); 1.2.3 (א)	המן 1.2	בית החיים 1.2 (ג); 1.2.3 (א)

צער 1.2.2.1	מְנַגֵּף 2.2.2.2.2 (כב 4)	חתן 2.2.1.1
יְקַדְּשׁוּ 1.1.1	אֲתַנְּבֵף 1.2.2.2	יְטַבְּלוּ אֶלְחַתֵּן 1.1.1
ראש חודש 2.2.2.2.1 (ב)	נָגַף 1.1 (בב); 2.2.2.2.3 (כב 4)	טָהוּר 2.1.1
רחיצה 1.2 (ג)	נָגַף 2.2.2.2 (כב 4)	טמא 1.2 (א); 2.2.2.2.3
יְתַרְשֵׁעַ 1.2.2.2	תְּנַחְמוּ 2.2.2.2.3 (א)	טָנַף 1.1 (כב)
שְׂבוּעוֹת 2.2.1.4	נע ונד בארץ 1.2 (ג)	טָנַף 1.1 (כב)
יִשְׁבְּתוּ 1.1.1	(נפל) תְּפֹל 2.2.2.2.2 (בא 1)	טָרוֹף 2.1.2.1
שָׁדָה 1.2 (ג)	תָּצַר, תְּצַרְוּ 1.2.1.2.2	יהודי 2.2.2.2.2; 2.1.1
שטן 1.2	(נתן) tillu 1.2 (ב)	יצר הרע 2.1.2.2.1
שָׁכְמִי 1.1 (כב)	סְפִלִים 1.2 (ג)	כוס 2.2.2.2.2; 2.1.1 (ד)
יִשְׁלְטוּ 1.1.1	סְמָכָה 1.1 (בג)	כי במקלי 2.1.3
שמורה 2.2.2.2.3 (א)	עָבֹר 2.2.2.2.2 (א)	קָלַב 2.1.2.2.4
שְׁמָחָה 1.2.2.3	ויעבור 1.2.3 (ב)	פָּלָה 2.2.1.1
שמיטה 2.2.1.1	עֲבָרְיָא 1.2 (ב)	כנענים 1.2 (א)
שמעתי 2.1.3	עֲמַלְק 1.2	יְכַשְׁרוּ 1.1.1
שָׁפַח 1.2 (א)	עור נשים 2.1.2.1	פָּרַת 2.2.2.2.2 (כב 4)
שָׁרְפָה 2.2.2.2.1 (ג)	עם הארץ 1.2 (ג)	לא לנו 1.2 (א)
שָׁרַץ 1.2; 1.2 (ג)	עוֹמֵר 2.2.1.2	לְטָאָה 1.1 (בג)
שָׁרְצֵי 1.1 (כב); 1.2 (ג)	שמורה 2.2.1.4 (א)	לילית 2.2.1.4 (ב)
שְׁתַּאֲכָא (ב'השתא הכא') 1.2	שָׁמְרְצֵי 1.1 (כב); 1.2 (ג)	לשון 2.1.2.2.2
1.2.2.1 (ב); (ג)	עֲנִיּוֹת 1.1 (בא)	תמחה 2.1.3
שתי וערב 1.2 (א)	עצמות 1.2.3 (ב)	מָטָה 1.2.3 (א); 2.2.2.2.3 (א)
שתיים-עשרה שיטה 2.2.2.2.2	עֲרָבָה 1.2 (ג); 2.2.2.2.1 (ד)	מִי הַמָּרִים 2.1.2.2.1
(כב 3)	ערלים 1.2 (א)	מָכָה 2.2.2.2.1 (ג)
שְׁתָּה (פועל נגזר שְׁתַּאֲכָא')	עָשׂוּ 1.2	מלאך המוות 1.2
1.2.2.1	עֲשׂוֹת 1.1 (בא)	מלאכים חבלה 1.1 (ג);
תולעת 1.2 (א)	פָּגוּל 2.2.2.2.3 (ב)	2.2.2.2.1 (א)
תְּהוֹת טוֹעֲנִיהַ 1.2 (ב)	פָּחִים 1.2 (ב)	מלך 2.2.2.2.1 (ב)
	יתפלוש 2.1.2.2.4	מלכים 2.2.2.2.1 (ב)
	פסול 1.2 (א)	מסגד, מִסְגָּף 1.2 (א)
	פסולים 1.2 (א)	מצוה 2.1.2.2.4
	פָּסַח 2.2.1.4	משחית 1.2 (א)
	יְפַשְׁעוּ 1.1.1	נָגוּף 2.2.2.2.2 (כב 4)

הקיצורים הביבליוגרפיים

- בן-יעקב, עברית = א' בן-יעקב, עברית וארמית בלשון יהודי בבל, ירושלים תשמ"ה.
 בנבנישתי, המלים = ד' בנבנישתי, המלים העבריות בספרדית יהודית, ירושלים תשמ"ה.
 ברא-אשר, היסודות = מ' ברא-אשר, 'על היסודות העבריים בערבית המדוברת של יהודי מרוקו',
 לשוננו, מב (תשל"ח), עמ' 163-189.
 ברא-אשר, בחינות = הנ"ל, 'בחינות בחקר המרכיב העברי בערבית היהודית החדשה במזרח ובמערב',
 מסורות, ג-ד (תשמ"ט), עמ' 147-171.
 ברא-אשר, חידושי לשון = הנ"ל 'על כמה חידושי לשון במרכיב העברי בערבית היהודית במערב
 ובמזרח', מסורות, ה-ו (תשנ"א), עמ' 35-49.
 גויטיין, היסודות = ש"ד גויטיין, 'היסודות העבריים בשפת הדיבור של יהודי תימן', לשוננו, ג
 (תרצ"א), עמ' 356-380.
 I. Garbell, *The Jewish Neo-Aramaic Dialect of Persian Azerbaijan*, The Hague 1965.
 הנשקה, שקיעים = "הנשקה, 'שקיעים עבריים בערבית המדוברת של יהודי ג'רבה', מסורות, ה-ו
 (תשנ"א), עמ' 77-118.
 P. Wexler, 'Jewish Interlinguistics: Facts and = מושגים מנייהודית =
 Conceptual Framework', *Language* 87 (1981), pp. 99-149.
 Maria Modena Mayer, 'Le "choix" hébraïque dans le lexique = היסוד העברי =
 des langues juives', *Proceedings of the 9th Congress of Jewish Studies*,
 Division D., I (1986) pp. 85-94.
 מודנה, נושא הנצרות = מ' מודנה, 'מלים עבריות בשפת היהודים באיטליה בנושא הנצרות', ברית
 עברית עולמית: כנס ונציה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 31-38.
 מודנה, תצורות מקבילות = הנ"ל, 'תצורות מקבילות באוצר המלים של לשונות היהודים -
 התפתחויות עצמאיות או השפעה הדדית', דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות,
 חטיבה ד, כרך א, ירושלים תש"ן, עמ' 189-196.
 מורג, המלים העברית = ש' מורג, 'המלים העבריות בלשונות היהודים - מספר היבטים כלליים',
 היסודות העבריים בלשונות היהודים (עורכים: "אבישור וש' מורג), חיפה-ירושלים
 תשנ"ב, עמ' 101-114.
 מורג, לשון = הנ"ל, 'לשון באספקלריה של חברה', קתדרה 56 (יוני 1990), עמ' 70-92.
 מורג, מבנה שדות = הנ"ל, 'הערות אחדות למבנה שדות סמנטיים והקשרים בערבית ובערבית',
 שערי טלמון (עורכים: ע' טוב ומ' פישביין), ווינווה לייק, 1992, עמ' 137*-144.

מורג, עיונים ביחסי משמעות = הנ"ל, 'עיונים ביחסי משמעות', ארץ-ישראל, יד (תשל"ח), עמ' 137-147.

מורג, תחומי מסורות = הנ"ל, 'תחומי מסורות - מספר בחינות כלליות בלימודן', ספר הזיכרון לר' יצחק שבטיאל, רמת גן תשנ"ב, עמ' 122-140.

מיכאל, מלים וביטויים = מ' מיכאל, 'מלים וביטויים עבריים בלהג הערבי של יהודי בגדאד' נהרדעא, 7 (סוכות תש"ן), עמ' 23-26.

ממן, המרכיב = א' ממן, לזיהוי של המרכיב העברי במוגרבית היהודית, מסורות, ג-ד (תשמ"ט), עמ' 147-167.

נצר, עיונים = א' נצר, 'עיונים בשפת הדיבור של יהודי פרס', תרבות והיסטוריה (עורך: י' דן), ירושלים 1987, עמ' 19-44.

ספן, החלוקה = ר' ספן, החלוקה הריטורית-לוגית של מעתקי המשמעות, ירושלים תשמ"ג.

פורטיס-זולי = U. Fortis-P. Zolli, *La parlata Guideo-Veneziana*, Assisi - Roma, 1979.

צבר, אזר' = י' צבר, 'הויסודות העבריים בניבים הארמיים של יהודי אורביג'אן', לשוננו, לט (תשל"ה), עמ' 272-294.

צבר, זאכו = י' צבר, 'הויסודות העבריים בניב הארמי שבפי יהודי זאכו בכורדיסטאן', לשוננו, לח (תשל"ד), עמ' 206-219.

צרפתי, סמנטיקה = גב"ע צרפתי, סמנטיקה עברית², ירושלים תשמ"ה.

קארה, נשים = י' קארה, 'הויסודות העבריים והארמיים בלשון הנשים בתימן: בחינה לשונית', מחקרים בלשונות היהודים (עורך: מ' בר-אשר), ירושלים תשמ"ה, עמ' 113-145.

קורא, לקסיקון = A.D. Corré, *A Comparative Sephardic Lexicon. Hispania Judaica*, = edited by J.M. Sola-Solé et al., Barcelona, Vol. 3, pp. 39-59.

רצהבי, אוצר = י' רצהבי, אוצר לשון הקודש שלבני תימן, תל-אביב תשל"ח. רצהבי, מילואים = הנ"ל, 'מילואים לאוצר לשון הקודש שלבני תימן', מסורות, ה-ו (תשנ"א), עמ' 197-249.

שורצולד, היתוך = א' שורצולד, 'המדדים להיתוך של המלים העבריות והארמיות בספרדית-היהודית', מְלָאָת, ב (תשמ"ד), עמ' 357-367.

שורצולד, טאכו = הנ"ל, 'טאכו, מנת ולשונות אבל בספרדית-היהודית', לשוננו לעם, לד (תשמ"ג), עמ' 203-214.

שורצולד, לשונות סתרים = הנ"ל, 'לשונות סתרים עבריות בספרדית-היהודית', לשוננו לעם, לג (תשמ"ב), עמ' 258-262.

שורצולד, תצורה = הנ"ל, 'עיונים בתצורת המלים בספרדית-היהודית', לשוננו, מח-מט (תשמ"ה), עמ' 186-194.

מאמר זה נכתב בשנת תשנ"ב. מאז ראו אור חיבורים חשובים אחדים על המלים העבריות בלשונות הדיבור. לתועלתו של הקורא ייזכרו כאן:

ספרו של D.M. Bunis, *A Lexicon of the Hebrew and Aramaic Elements in Modern Judezmo*, Studies in Jewish Languages (ed. S. Morag), The Language Traditions Project – The Hebrew University of Jerusalem, 1993.

המאמרים:

מ' בר-אשר, 'המרכיב העברי של יהודי אלג'יריה (תלמסן ועין תימושנת)', חקרי עבר וערב מוגשים ליהושע בלאו (עורך ח' בן-שמאי), תל-אביב – ירושלים תשנ"ג, עמ' 135–192.

י' אבישור, 'יסודות ארמיים קדומים בערבית היהודית של עיראק', מסורות ז (תשנ"ג), עמ' 1–24. עבודת הגמר לתואר מוסמך של יעל רשף, שקיעי מסורות עבריות בלהגי הערבית היהודית, האוניברסיטה העברית, 1993 (157 עמ').